

ЗМІСТ

До читача	5
I. ІНТЕРВ'Ю	
Сторінки біографії	9
Справи видавничі	60
Довкола юдаїки	109
II. СТАТТІ, ВИСТУПИ, СОЦІОЛОГІЧНІ ОПИТУВАННЯ	
Українські інтелектуали про українсько-єврейські відносини	167
Голокост. Бабин Яр. Сьогодні	188
Деякі характеристики радянської тоталітарної безодні	232
«Помаранчева звітяга» (Оцінки експертів)	238
«Майдан. Свідчення» (Передмова до книжки)	311
III. САМВИДАВ	
Обсуждение проекта Конституции СССР 1977 года	319
Примітки	374
Іменний покажчик	377

Найперше, я дуже вдячний Олексієві Сінченку, який запропонував структуру розміщення текстів, а за тим опрацював, разом зі мною, кожен із них.

Я вдячний Олені Фінберг, Олі Гнатюк, Анні Прохоровій, які прочитали рукопис, і чії пропозиції та зауваги були для мене надзвичайно важливими.

Моя подяка колегам: Миколі Антощаку, Анні Бахтіній, Тетяні Бородіній, Оксані Жмир, Галині Ліхтенштейн, Світлані Невдащенко, Анастасії Негруцькій, Оксані Пашко, Володимирові Покидайлу, Анні Уманській, Євгенові Шведкову, Тетяні Шкарупі, за допомогу на шляху цієї книжки від рукопису до видання.

ДО ЧИТАЧА

У цій книжці, на запитання кореспондента, – «Чи пишете книжки?», я відповідаю, що ні. Але ж ви тримаєте в руках книжку, автором якої виступаю я. Чи немає в тому протиріччя? Якщо і є, то воно не абсолютне. Адже ця книжка складена з інтерв'ю різних років, які я виголосив, і важливих для мене текстів та експертних опитувань, які я підготував, провів та прокоментував. А за всім тим – певні віхи моєї діяльності, а найголовніше – свідчення різних етапів самоусвідомлення й міркувань про історію та сучасність.

Я отримав вищу технічну освіту, але не отримав офіційної гуманітарної. Я мав життя, яке означив як «перше» і в ньому займався «не своїми справами». «Друге» своє життя я пов'язав із гуманітаристикою.

Часто повторюваний вислів – нещасні ті люди, яким доводиться жити в часи змін не такий однозначний. Я жив і живу в такі часи і розумію, що вони мають як свої плюси, так і свої мінуси. На мінусах не спинятимусь, адже про них частіше люблять говорити, зупинюсь на плюсах.

Мені, з моїми друзями й колегами, випала велика честь значною мірою формувати корпус текстів-книжок, фільмів, виставок, вистав, які означили перехід від радянського тоталітаризму до ліберально-демократичного сьогодення України.

Книжки, які ми видали упродовж кількох десятиліть – це голоси великих мислителів різних культур і епох, що вперше зазвучали українською мовою. Щораз ми відкриваємо для нашого читача цілі планети – від Платона,

Арістотеля, Блеза Паскаля до більш близьких нам – Сергія Єфремова, Януша Корчака, Ольгерда Іполита Бочковського, Чеслава Мілоша, Сергія Аверинцева, Василя Стуса... І щораз ми розуміємо, що мусимо поспішати, бо часу з усім цим зволікати у нас немає – це наша духовна зброя у протистоянні різним формам невігластва й варварства.

Наші проекти спрямовані не лише на минуле. Хоча ми стали одними із перших дослідників найстрашніших подій на нашій землі – Голодомору й Голокосту. Не осмисливши цих трагедій, не поховавши тих, хто був безневинно вбитий, важко було починати щось інше. Але жодна спільнота не може жити тільки минулим, і тому, осмислення сучасних подій та векторів суспільного розвитку не менше важать, ніж знання історії. Звідси актуальність низки наших проектів, і найперше – семінарів, конференцій, соціологічних досліджень тощо.

В усіх проектах, про які ви зможете прочитати у цій книжці, насамперед ідеться про діяльність двох інституцій – Центру досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства та видавництва «Дух і Літера». Обидві мої ролі, керівника Центру і головного редактора видавництва, є частиною моєї біографії і моїми життєвими університетами. Юдаїка, яку нам вдалося відновити практично з нуля, допомагає мені (сподіваюся і іншим) сформувати свою ідентичність, спираючись на цінності юдейської цивілізації. Видавнича діяльність дає можливість співпрацювати з найкращими гуманітаріями країни та світу і дарувати суспільству кращі тексти світової культури. Історики, як правило, спілкуються з істориками, філософи з філософами, а у нас, видавців, унікальна можливість долучатися до усього спектру текстів гуманітарної культури.

Саме ця моя подвійна спеціалізація і визначила структуру книжки. У ній послідовно представлені: сторінки

біографії, видавнича діяльність, а за тим історія становлення юдаїки і мої суспільно-аналітичні й соціологічні праці. Завершує книжку дослідницька робота про «все-народне обговорення» проекту «брежнєвської» Конституції 1977 року.

Остання є свідченням мого інтуїтивного просування в царину соціології. Адже все починалося зі спроби досягнути правосвідомість радянських людей, продовжилося створенням міждисциплінарного семінару ім. Івана Лисяка-Рудницького, низкою експертних опитувань, а за тим, фіксацією досвіду Майдану 2004 року та Майдану 2013–2014 років. Це доволі складні й резонансні проекти – продукти спільної діяльності інколи численних колективів. Тільки над книжкою «Майдан. Свідчення» (2016) працювали більш ніж сто осіб: хтось записував інтерв'ю, хтось їх розшифровував, редагував, готував до друку, друкував. Може вперше у вітчизняній історії останніх десятиліть (якщо не століття), нам вдалося досить ґрунтовно зафіксувати унікальний досвід людей, які виступили творцями власної історії.

Не буду применшувати і своєї ролі, адже більшість проектів ініціював я, а за тим, так чи інакше, організовував їхнє виконання.

Намагався це робити системно та відповідально. Важливими для мене є підготовка та видання низки книжкових серій. «Бібліотека спротиву, бібліотека надії» об'єднала, здавалося б, зовсім різні книжки: вітчизняні та перекладні, історичні та філософські, мемуарні та художні. Проте, на мою думку, корпус виданих книжок відповідає назві серії. Назви «Бібліотека юдаїки» та «Постаті культури» говорять самі за себе. Перша налічує близько 100 книг, друга – розпочинається. Окрім більш-менш успішних проектів, звичайно були й ті, які, на жаль, не вдалося зреалізувати: на початках Незалежності мені не вдалося захопити редакторів українських літературних журналів

видати підручники для шкіл, альтернативні радянським; не вдалося переконати колег із МФ «Відродження», що замість замовлення підручників із гуманітарних дисциплін вітчизняним авторам, треба перекласти кращі закордонні... Можна і далі говорити про «не вдалося», але це вже не стосується змісту цієї книжки, бо в ній ідеться про те, що відбулося.

Закінчуючи роботу над книжкою, я розумію, що вона є певним проміжним підсумком моєї діяльності. Проте, хочу засвідчити: є багато планів.

Маю бажання:

- продовжити всі започатковані книжкові серії;
- сприяти більш ефективній роботі школи перекладів єврейської літератури;
- записати й видрукувати добірку книжок аналогічних до тих, які створила Іза Хруслінська – діалоги з Йосифом Зісельсом та Ярославом Грицаком, але вже з Тарасом Возняком, Борисом Єгіазаряном, Євгеном Захаровим, Миколою Рябчуком, Олею Гнатюк і багатьма іншими. Список відкритий;
- сприяти більшій активності віртуального музею Василя Стуса, який, я певен, із часом стане реальним, а не лише віртуальним;
- віднайти ресурси для інтенсифікації досліджень з історії та культури східноєвропейського єврейства і видань перекладів книжок Зеєва Жаботинського, Натана Забари, Шмуеля Агнона, Ісаака Кіпніса... Планую організувати для цього солідане меценатство.
- сприяти організації фестивалей єврейського кіно;
- організувати видання серії книжок Стусівської бібліотеки, а з часом і Стусівської енциклопедії.

Мені не важко продовжити цей список, але варто таки на чомусь зробити паузу. В усякому разі, сьогодні.

Кожна культура на певному етапі розвитку формує власні національні канони. Шлях посткомуністичного становлення, який ми пройшли за останні десятиліття, означений фаховими дослідженнями з різних царин вітчизняної історії та культури. Однак цей доробок лишається надбанням національної гуманітарної еліти (частини її) і маловідомий широкому загалові, насамперед — молоді.

Одним із надтермінових завдань вважаю необхідність популяризації таких текстів. Як видавець, вбачаю потребу в низці антологій і серійних видань, які б акумулювали кращі тексти вітчизняної культури. Імена Сергія Єфремова та Андрея Шептицького, Миколи Зерова та Володимира Свідзінського, Віктора Петрова (В. Домонтовича) та Олександра Архипенка, Григорія Гавриленка та Івана Світличного, Василя Стуса та Валентина Сильвестрова, Сергія Параджанова та Михайла Бойчука, Василя Седляра та Тетяни Яблонської, Зеєва Жаботинського та Натана Забари, Віктора Некрасова та Василя Гроссмана повинні заступити місце радянських героїв та авторитетів. Це наше завдання, можливо, й більше — обов'язок перед майбутнім, перед своїми дітьми та онуками.

*З промови Леоніда Фінберга
на врученні премії Антоновичів у 2013 році*

ISBN 978-966-378-613-1

9 789663 786131 >